

XOJA AHMAD YASSAVİY. DEVONİ HİKMAT

Xoja Ahmad Yassaviy. Devonı Hikmat. O'zbekiston Respublikası Fanlar Akademiyası O'zbek Tili, Adabiyoti va Folklori İnstitutı, Nashrga Tayyorlovchilar İbrohim Haqqul-Nodirxon Hasan. Mas'ul Muharrir Sayfiddin Sayfulloh. Toshkent: Navro'z Nashriyoti 2018.¹

[Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet. Özbekistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi Özbek Dili Edebiyatı ve Folklor Enstitüsü. Yayına Hazırlayanlar İbrohim Haqqul-Nodirxon Hasan, Editör Sayfiddin Sayfulloh. Taşkent: Nevruz Yayınevi, 2018.]

HAMİDULLA TADZHİYEV

Sorumlu Yazar/Correspondence

Öz

Makalede Özbekistanlı Yesevi araştırmacıları Prof. Dr. İbrahim Hakkul ve Prof. Dr. Nadirhan Hasan tarafından 2018 yılında Taşkent'teki "Nevruz" yayınevinde neşredilen "Divan-ı Hikmet" kitabı tanıtılacak, bu vesileyle kitaptaki Hoca Ahmed Yesevi'nin hayatı, ailesi, ilim tahsili, Yesevilik tarikatının ortaya çıkışı, hikmet geleneğinin başlatılması ve gelişimi, Yesevi takipçileri, Özbekistan'da yayınlanan "Divan-ı Hikmet" neşirleri ve onların tarihi hakkında geniş bilgiler ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmet Yesevi, Hikmet, Özbekistan.

Abstract

This article will present the book "Divan-i Hikmet", which was published by Yesevi researchers from Uzbekistan, Professor Dr. İbrahim Hakkul and Professor Dr. Nadir Khan Hassan at the "Nevruz" publishing house in Tashkent in 2018. On this occasion, the book contains extensive information and assessments about the life of Khoja Ahmed Yasawi, his family, his scientific education, the emergence of the sect of Yesevism, the origin and development of the tradition of Hikmet, followers of Yasawi, published in Uzbekistan "Divan-i-Hikmet" and their history.

Keywords: Hodja Ahmed Yesevi, Wisdom, Uzbekistan.

¹ Makale, AP14972895 projesi çerçevesinde yayınlanmıştır.

Giriş

Maneviyat olmadan kültür oluşamayacağı gibi, toplum da kültürsüz, tarihsiz, yani manevi sütunlar olmadan gelişemez. Birçok milletin edebiyatının, insanlığı eğitme yolunda kendi kültürel ve manevi değer yargıları vardır. Bu tür Müslüman Türk halklarının edebiyatının ayrılmaz bir parçası haline gelen manevi değerlerden biri de İslamî edebiyattır.

İslam, VIII. yüzyıldan itibaren Türklerin hayatına girmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda da Karahanlıların, Selçukluların, Gaznelilerin ve Altın Orda hanlığının resmî dini haline gelmiştir.

İslam'ın gelişiyile birlikte Türk şiir sanatı da yeni bir boyuta ulaştı. Türk şairlerinin muhteşem şiirleri ve Müslüman âlimlerin cami ve hanıkâhlarda, padişah saraylarında ve han ordularında toplanan eşsiz risaleleri, dünya medeniyet tarihinde özel bir iz bırakmıştır.

Müslüman Türk edebî mirası, ağırlıklı olarak dini, eğitici ve tasavvufi eserlerden oluşmaktadır. Bunlardan biri de İslam dininin Türkler arasında yerleşmesi ve gelişmesini sağlayan, Türk tasavvuf şiirinin kurucusu Hoca Ahmed Yesevi ve takipçilerinin bıraktığı Yesevilik okuludur.

Türk dünyasında kendine özgü yere sahip olan bu kültürel miras asırlardır dünya araştırmacılarını kendine çekmektedir. Ahmed Yesevi ve takipçilerinin bıraktığı eserleri incelemek ve onların ilmî potansiyelini halka ulaştırma çalışmalarının 20. yüzyılda başladığını söylemek mümkündür. Bu yönde ağırlıklı olarak Türk, Özbek ve Kazak bilim adamları tarafından çalışmalar yürütülmüştür. Bugün “*Divan-ı Hikmet*”in dünyanın birçok dilinde yayımlandığını görebiliriz. Bu tür yayınlar Özbekistan’ında 90’lı yıllardan itibaren dünya yüzünü görmüş ve bugüne kadar devam etmektedir.

“Türk tarihinden bilindiği üzere, Hoca Ahmed Yesevi’nin kurduğu ilk Türk tarikatı olan “Yesevilik” ve “Hikmet” edebiyat ekolü Orta Asya Türklerinin sosyal, edebî, dinî-tasavvufi hayatında büyük bir etki yaratmıştır. Bu etkinin neticesinde Pir-i Türkistan’ın fikir ve görüşleri yayılmış, Hakîm Ata, Kul Ubeydî, Kul Umurî, Nimetullah, Miskin Kasım, Halis gibi birçok Yesevi takipçisi manzumeleriyle “Hikmet” geleneğini geliştirmişlerdir” (Khasanov, vd. 2022: 190).

İslam dininin anlaşılması için gayret gösteren Yesevi, Kıpçak ve Oğuz boylarında İslam dininin yayılmasına öncülük etmiştir (Bilgili, 2019, 33). Böylece, Türk dünyasını manevi yönden etkileyen Pir-i Türkistan’ın “*Divan-ı Hikmet*” adlı kitabı da, Türk halklarının tasavvuf kültürüne, edebiyatına ve manevi hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Hoca Ahmed Yesevi’nin mirası bugüne kadar Türk dünyasının araştırmacıları tarafından incelenmektedir. Özellikle, Türkiye, Özbekistan ve Kazakistanlı araştırmacılar bu alanda epey ilerleme kaydetmişlerdir. Nitekim *Divan-ı Hikmet*’i yayımlama çalışmalarının 1990’lı yıllardan itibaren önemli ölçüde geliştiği görülmektedir. Bu yayımlama çalışmalarının Özbekistan’da yeniden canlanması özellikle dikkat çekicidir. Özellikle 90’lı yıllarında Özbekistan’da Yesevilik çalışmalarında gelişme olmuş, bazı senelerin “Ahmed Yesevi Yılı” olarak belirtilmesi, Yesevi mirasını öğrenmeye yönelik yapılan sempozyumlar, Türkistan birliği için yapılan çalışma ve gayretlerin neticesinde araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Daha önceleri farklı gazete ve dergilerde basılan hikmetlerin yerini artık müstakil *Divan-ı Hikmet* neşirleri almaya başladı. Nitekim:

- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet.* (Haz. İbrahim Hakkul). Taşkent: Gafur Gulam Neşriyatı. 1991.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet.* (Haz. Resulmuhammed Aşurbekov). Taşkent: Gafur Gulam Neşriyatı. 1992.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet-(Yeni Bulunan Hikmetler).* (Haz. Nadirhan Hasan). Taşkent: Maveraünnehir Neşriyatı. 2004.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet.* (Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan). Taşkent: Maveraünnehir Neşriyatı. 2006.
- Hoca Ahmed Yesevi. Süleyman Bakırganî. Hikmetler Külliyyatı.* (Haz. Tacı Karayev, Abul Bazarov, vd.). Taşkent: Özbekistan Yayınevi. 2011.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet.* (Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan). Taşkent: Nevruz Yayınevi. 2018.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet.* (Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan). Taşkent: "Book Media" Neşriyatı. 2019.
- Hoca Ahmed Yesevi. "Ömrün Yel gibi Geçer Ha". Hikmet Yağduları.* (Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan). Taşkent: Muharrir Yayınevi. 2020.
- Hoca Ahmed Yesevi "Haqdin O'zganî Dema". Hikmetler.* (Haz: İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan). Ankara: Akçağ Yayınları. 2021.

gibi neşirleri görebiliriz.

Bu yayınlar arasında yesevi uzmanı âlimler İbrahim Hakkul ve Nadirhan Hasan tarafından 2018 yılında Nevruz yayınevinde yayınlanan neşrin özel bir yeri vardır. Kitapta Hoca Ahmed Yesevi'nin hayatı, ailesi, ilim tahsili, Yesevilik tarikatının ortaya çıkışı, hikmet geleneğinin başlatılması ve gelişimi, Yesevi takipçileri, Özbekistan'da yayınlanan "*Divan-ı Hikmet*" neşirleri ve onların tarihi hakkında geniş bilgiler verilmektedir.

Kitabı iki büyük bölüme ayırarak incelemek doğru olabilir. Her şeyden önce araştırmacılar, Yesevi ve yesevişinaslık tarihi hakkında güvenilir kaynakları kullanarak zengin bir bilgi koleksiyonunu okuyucunun dikkatine sunar. Bunun da Yesevi'nin hayatından ve tarikatından haberi olmayan okuyucu için önemli bir bilgi kaynağı olduğu söylenebilir. Örneğin yazar, Yesevi'nin tarihi bir şahsiyet olduğundan bahsederken okuyucunun bu konuda aşağıdaki beş hususa dikkat etmesini tavsiye etmektedir. Birincisi, Ahmed Yesevi'nin olgun bir İslam âlimi, şeriat hükümlerinin savunucusu olması ve Türk halklarını hikmetle Müslüman olmaya teşvik etmesidir; ikincisi, Ahmed Yesevi'nin Türk halkları arasında ilk kez yeni bir tarikat kuran ünlü bir şeyh oldu; üçüncüsü, Yesevi'nin Türk tasavvufi şiirini başlatan mistik bir şair olduğu; dördüncüsü, Yesevi'den sonra, asırlarca süren "Hikmet" geleneğinin takipçileri tarafından geniş çapta yerleşmiş olması ve beşinci olarak, "*Risale dar terjimeyi Ahmed Yesevî*" ve "*Mir 'at ul-Qulub*" gibi çeşitli yazıların ve onlarca değerli kaynağın onun tarihi bir şahsiyet olduğuna dair bilgiler verdiğini söylüyor. Aynı zamanda okuyucu, Yesevi hikmetlerinin geçmişte aşkla okunduğu, hatta padişah ve sultanların dahi şairin kurduğu hikmet geleneğine büyük önem verdiği hakkında değerli bilgilere sahip olacak ve ikinci bölüme yani hikmetleri derlemesine girer. Araştırmacılar tarafından kullanılan bu yöntem, öncelikle Yesevi'yi yakından tanımaya yardımcı olurken, ikinci olarak şair hikmetlerinin mana ve mahiyetini anlamaya yardımcı olur.

İkinci ana bölüm olan hikmetler derlemesinde ise 215 adet hikmete yer verilmektedir. Bu neşrin özelliklerinden biri de 215 hikmetten 73'ünün araştırmacı Nadirhan Hasan tarafından bulunmuş ve yeni tanıtılmış olmasıdır. Bu, Yesevilik alanındaki önemli yeniliklerden biridir.

Hikmetler, yayına hazırlanmasında özel bir öneme sahiptir. Editörler bu çalışma ile önemli bir esere öncülük etmişlerdir. Hikmetlerin orijinal nüshalarının henüz elde edilmemiş olması işi zorlaştırdığı için bu işin ne kadar zor olduğunu görebiliriz. Nitekim hikmetleri yayına hazırlarken yazarlar daha önceki neşirlerden farklı olarak beş noktaya önem vermişlerdir:

Birincisi, Özbekistan'ın en büyük yazmalar hazinesindeki eserlere bakılmış olması; İkincisi, her nüshadaki metinle ilgili değişikliklerin mukayeseli tahlil edilmesi ve onların arasından güvenilir olanlarının seçilmesi; Üçüncüsü, hikmetleri seçerken imkân ölçüsünde muteber nüshaların esas alınmış olması; Dördüncüsü, müstensihler tarafından yapılan eksiklerin diğer nüshalarla karşılaştırılarak düzeltilmesi; Beşincisi, hikmet nüshalarının sayısına önem verilmiş olmasıdır.

Araştırmacılar Yesevi'nin kaleme aldığı hikmetlerin yer aldığı eski yazmaları dikkatlice inceleyerek, daha önce bilinen 142 adet hikmete ek olarak yeni 73 hikmeti eklediler.

Hikmetlerin mana-mahiyetini anlayıp, onun derinliklerine inerek konuları açığa çıkarmanın elbette ki günümüz açısından da faydaları çoktur. Çünkü böylece hem Yesevi'nin ileri sürdüğü değerler tespit edilebilir, hem de toplumu ilgilendiren sorunlara ışık tutup onlara çözümler getirilebilir.

Önsözde yazıldığı gibi, Ahmed Yesevi'yi bilmek – bu evvela Şariat, Tarikat, Marifet ve Hakikat'i bilmektir. Yesevi'yi anlamak – bu insanın Akli, Kalbi ve Ruhunun sırrını anlayıp, kemalat matlabında uyanmaktır. Yesevi hikmetlerine ilgi duymak – bu Allah ve İnsan ilişkisine ilgi duymak, kulun Yaradana olan aşkını anlamaktır (s. 4).

Şair Hak yoluna girmenin nedenli gerekli olduğunu şöyle açıklamaktadır:

*Ayo mo'min, kirgil yo'lg'a murod istab,
Jon bahridin o'igin Rahim Rahmon uchun.
Gunohingga pushaymon bo'l sidqing birla,
Tavba qilg'il rahm etguvchi g'ufyon uchun.*

*Tanda joning mehmon erur necha kunlar,
Qon yig'lag'il qayg'u birla uzoq tunlar.
Nechuk bo'lg'oy holim debon yiroq yo'llar,
Shoyad qabul qilg'oy sandek hayron uchun (s. 238).*

Açıklaması: Ey mü'min, Hak yoluna murad isteyip, bir amaçla gir, acıyan ve sefkatlı zat için can denizinden vazgeç, bugüne kadar yaptığın günahlarına gönülden sıdkın ile pişman ol, rahm edici Gufran için tevbe eyle. Tendeki canın ancak birkaç günlük misafirdir, uzak tünlerde gam kederle kan ağlamalısın, uzun yollarda hâlim ne olur deyip gözyaşı dök, şayet senin gibi hayranın tevbesini kabul eder.

Bu neşrin bir başka özelliği de, atasözleri ve edebî, klasik terimlerin yanı sıra, dini, tasavvufî kelimelerin açıklamalarıyla birlikte bir sözlük verilmesidir. Çünkü böyle bir neşri bundan daha önce sadece Türk edebiyatçısı Kemal Eraslan'ın "*Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*" neşrinde görmüştük.

Sonuç

Türk halklarının karşılıklı dostluk ve kardeşlik düzeyinin yükseltilmesinde elbette Yesevi irfanının, ilmî ve pratiğe yönelik çalışmalarının emsalsiz ve bir bakıma

çok önemli rolü vardır. Pîr-i Türkistan'ın dini-tasavvufi yüzyıllar boyunca öğretiler ve şiirleri dünyanın farklı bölgelerinde incelenmektedir ve günümüz insanların manevi ve ahlaki yönleri üzerinde de etkisi vardır. Özellikle bilim adamları tarafından derinlemesine incelenen ve çeşitli yayınlarda yayınlanan büyük mutasavvıfın bu gibi eserlerinin sadece bugünün değil, gelecek nesillerimizin de manevi zenginliği olacağından eminiz.

Türk halklarının sosyal tarihinde eğitici edebiyatın, yani dinî-tasavvufi eserlerin, ağırlıklı olarak rolü vardır. Bu ekolün Türklerin arasında başlatan ve geniş yayılmasını sağlayan büyük mutasavvıf, sufi şair, Hikmet geleneğinin kurucusu Hoca Ahmed Yesevi ve onun ardından bıraktığı Yesevilik ekolüdür.

Türkistan'dan Avrupa'ya kadar olan bölgede yaşayan Türklerin manevi mürşid olarak kabul ettikleri Hoca Ahmed Yesevi'nin kurduğu ilk Türk tarikatı "Yesevilik" ve "Hikmet" edebiyat ekolü Türk-İslam tarihinde büyük bir etki yaratmıştır. Bu etkinin neticesinde ulu pirin fikir ve görüşleri geniş yayılmaya başlamış, kendisinden sonra bu geleneği takipçileri manzumeleriyle "Hikmet" geleneğini devam ettirmiş ve geliştirmişlerdir.

Kaynakça/References

- Bilgili, İsmail. "Türkistan'da İlmihâl Kültürünün İlk Örneği Ahmed-i Yesevi'nin Divân-ı Hikmet'indeki İbâdet İlkeleri". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 13, 2019, 33-56. <https://doi.org/10.16947/fsmia.582341>
- Hoca Ahmed Yesevi. "Haqdin O'zgani Dema"*. Hikmetler. Haz: İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan. Ankara: Akçağ yayınları, 2021.
- Hoca Ahmed Yesevi. "Ömrün Yel gibi Geçer Ha"*. *Hikmet Yağduları*. Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan. Taşkent: Muharrir Yayınevi. 2020.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet (Yeni Bulunan Hikmetler)*, Haz. Nadirhan Hasan. Taşkent: Maveraünnehir Neşriyatı. 2004.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet*. (Haz. İbrahim Hakkul, Nadirhan Hasan). Taşkent: "Nevruz" Yayınevi. 2018.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet*. Haz. İbrahim Hakkul. Taşkent: Gafur Gulam Neşriyatı. 1991.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet*. Haz. İbrahim Hakkul-Nadirhan Hasan. Taşkent: Maveraünnehir Neşriyatı. 2006.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet*. Haz. İbrahim Hakkul-Nadirhan Hasan. Taşkent: Book Media Neşriyatı. 2019.
- Hoca Ahmed Yesevi. Divan-ı Hikmet*. Haz. Resulmuhammed Aşurbekov. Taşkent: Gafur Gulam Neşriyatı. 1992.
- Hoca Ahmed Yesevi. Süleyman Bakırganî. Hikmetler Külliyyatı*. Haz. Tacı Karayev-Abul Bazarov, vd. Taşkent: Özbekistan Yayınevi. 2011.
- Nodirkhon Khasanov vd. "19.Yüzyıl ve 20.Yüzyıl'ın Başında Türkistan Dinî-Maarifi Edebiyatına Bir Bakış (Seryamî, Muhayyir, Hazinî Örneği)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 101, 2022, 187-209. <https://doi.org/10.34189/hbv.101.006>